

BERNÁTH ANDRÁS

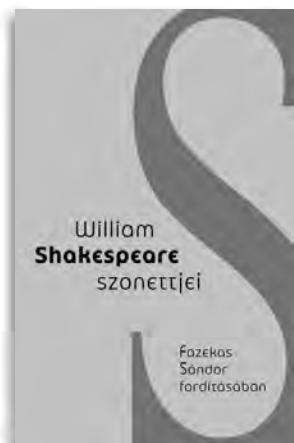
Szerelem, szeretet és barátság: több Shakespeare, kevesebb költőiség?

WILLIAM SHAKESPEARE SZONETTJEI
FAZEKAS SÁNDOR FORDÍTÁSÁBAN

Csökkenhet-e a költőiség a világirodalom klasszikusainak új fordításaiban? Ez a kérdés foglalkoztatja talán a leginkább az utóbbi időben a magyar recepciót, nemcsak Shakespeare-rel kapcsolatban, túl azon, hogy miről szólnak egyáltalán ezek a művek, és hogyan értelmezzük őket. *William Shakespeare szonettjei Fazekas Sándor fordításában* frappáns választ nyújtanak mindhárom kérdésre. A kötetet méltán ajánlhatjuk az olvasók figyelmébe: nemcsak a líra szerelmeseinek és a Shakespeare-t szerető, ezért vele alaposabban is megismerkedni vágyó közönségnek, hanem minden igazi könyvbarátnak. Bízvást mondhatjuk, hogy ennek a könyvnek az igényes szépirodalmat kedvelő olvasó polcán a helye, a világirodalom klasszikusai között, Shakespeare drámái vagy éppen a szonettek korábbi kiadásai mellett. Természetesen nem helyettük, hanem azokat kiegészítve: ahogyan ma Shakespeare drámái számos kiadásban és többféle magyar fordításban elérhetőek, úgy a szonettjei is, még akkor is, ha a legnagyobb angol költő Magyarországon inkább a drámáiról ismert.

Miért fontos ez a könyv, és mi indokolta egyáltalán a több mint négyszáz éves versek új fordítását, amikor Szabó Lőrinc immár önmagában is klasszikus fordítása még százéves sincs? Szabó is elégedetlen volt az első, 1921-ben kiadott próbálkozásával, ezért 1948-ban egy teljesen új fordítást tett közzé, saját bevallása szerint az első fordítás sorainak alig egytizedét felhasználva,

MMA Kiadó
Budapest, 2023
544 oldal, 5600 Ft

amelyet 1955-re még tovább csiszolt. Tehát már Szabó is többször újrarendelt a szonettek, utoljára alig hetven éve. Ezekkel a Fazekas szerint is szép és időtálló fordításokkal sokan elégedettek, Shakespeare szonettjei kapcsán azonban ennél sokkal többről van szó, bármelyik magyar fordítást nézzük, a tizenkilencedik századtól egészen napjainkig.

Fazekas fő fordítói erénye a korábbiaknál nagyobb szöveghűségre való törekvés, így több Shakespeare-t – vagy „Shakespeare-iséget” – kapunk, akár azon az áron is, hogy csökken a költőiség, amit a Szabóra jellemző, jóval szabadabb fordítások bizonyára könnyebben elérhetnek. A „csökkenhet a költőiség – növekedhet a Shakespeare-iség” Nádasdy Ádám elve és gyakorlata új műfordításában. Erre hivatkozik Fazekas is, azonban ő törekszik a lehető legnagyobb tartalmi és formai hűségre, a költőiségre is. Erőfeszítéseit összességében siker koronázza: a fordításokat az angol szövegekkel összevetve örömmel tapasztalhatjuk, hogy a költőiség a pontossággal és főként a Shakespeare-hez való hűséggel megmaradhat. Persze ez attól is függ, hogy mit értünk költőiségen: a huszadik századi modern, nyugatos eszményt, vagy a Shakespeare-korabeli reneszánszt, leginkább magát az avoni hatyút tekintve etalonként, aki egyrészt a korának költője volt, másrészt túl is lépett a reneszánsz konvenciókon, ahogy arra Fazekas is rámutat.

A fordító hangsúlyozza, hogy nem törekszik kizárólagosságra: húszoldalas bevezetője legfontosabb mondatának azt tartja, hogy nem szeretné eltörölni nagyszerű elődei munkáját, de a jövőbeli fordítók új olvasatait sem szándékozik feleslegessé tenni. Egyetérthetünk vele, hogy akkor járunk el helyesen, ha együtt olvassuk a különböző magyar változatokat, amelyek megérdemelnék az alaposabb elemzést; ezt ő is tervezi a későbbiekben. Ezért a könyvismertetésen túl én is erre töreksem, itt természetesen csak röviden. Fazekasnak azonban nemcsak a többnyire páratlanul pontos fordítást köszönhetjük, hanem jóval többet.

A kötet a tavalyi könyvhét egyik slágere volt: Shakespeare szerelmesei sorban álltak, hogy dedikáltassák a Magyar Művészeti Akadémia gondozásában megjelent művet, amelyet azóta többen méltattak. A Magyar Shakespeare Bizottság szakmailag szintén támogatta a könyv elkészültét: Almási Zsolt a legnagyobb videómegosztó portálon hangsúlyozta a kihívás sokrétűségét és a merész vállalkozás sikerét. Oroszlán Anikó recenziója a szonettek és az értelmezéseik szexuális szempontjait, valamint azok kultúrpolitikai vonatkozásait emelte ki, míg Pusztai Ilona a fordítás újszerűségét és a magyar fordítói hagyományokba való illeszkedését. Fazekas számos könyvbemutatót tartott szakmai lektorával közösen: Pikli Natália nemcsak ellenőrizte a munkát, hanem annak elkészültében, majd a megismertetésében is komoly segítséget nyújtott. Nyáry Krisztián műsorában is beszámoltak a fordítás és a könyvkiadás kulisszatitkairól, amely szintén elérhető az interneten. Miben rejlik még a mű újdonsága és erőssége?

A könyv a megjelenésében is impozáns: az 543 oldalas kötet már ránézésre eltér a Shakespeare-sonettek korábbi kiadásaitól. A Talentum Diák-könyvtár 1997-es kiadása például mindössze 89 oldalas, Fabiny Tibor előszavával együtt. Fazekas fordításában tehát lényegesen több Shakespeare-t kapunk, oldalszámra is. Azonban mást is: noha a korábbi kötet is azt hirdeti a címlapon, hogy Shakespeare Szonettek, egy másik oldalon értesülünk arról, hogy azokat Szabó Lőrinc fordította. A tizennégy soros versekből kettő is elfér egy oldalon, így a 154 szonett egy vékony kötetben is. Fabiny szerint „Szabó Lőrinc szonett-fordításainak némelyike olyannyira jól sikerült, hogy hatásaiban az eredetit is felülmúlja.” Természetesen elsősorban a 75. szonetre céloz, amely hazánkban valóban népszerűbb szerelmes vers ebben a fordításban, mint az eredeti Angliában, ám ahogy arra időközben mások rámutattak, ennek az is az oka lehet, hogy a fordítás nem szöveghű, tehát egy lényegesen más verssel állunk szemben. Ezt Fazekas is hangsúlyozza, már a bevezetőjében is több részletre kitérve, majd a fordításnál további nyolc oldalon tárgyalva.

Fazekas kétnyelvű kiadást ad, amely nem példa nélküli, de nem is jellemző a magyar kiadásokra, így a szokásosnál mindenképpen több Shakespeare-t kapunk. Ráadásul helyenként nemcsak a szonettek egyetlen angol változatát, hanem indokolt esetben többet, illetve más, kapcsolódó Shakespeare-szövegeket is. Könnyű kiszámolni azonban, hogy a kötet még így is igen vaskos, aminek a páratlanul gazdag jegyzetapparátus az oka, amely minden szonetre kiterjed, az angol szövegre és a fordításra is. Ez legalább akkora erénye a könyvnek, mint maguk a pontos fordítások, hiszen rendkívül informatív munkáról van szó, még akkor is, ha az egyes szonetteknel igen eltérő a jegyzetek terjedelme. Nemcsak filológiai forrásokat, hanem alapos értelmezéseket is kapunk, sok idézettel és utalással a kapcsolódó művekre. Ezek részben Shakespeare drámáit és hosszabb verseit, részben a kortárs szerzők műveit jelentik, angolul és magyarul egyaránt, helyenként szintén Fazekas fordításában, de a jóval korábbi reneszánsz, középkori és antik forrásokból, sőt a kapcsolódó régi magyar irodalomból is bőven kapunk ízelítőt; utóbbiakat Fazekas fő szakterülete miatt is.

A fordító erénye az is, hogy ahol mégsem tud pontos vagy teljes fordítást adni, például részint a kétértelműségek vagy a szótagszám kötöttsége miatt, ott a jegyzetekben ezt többnyire jelzi, és ezeknek a soroknak gyakran a prózai fordítását is megadja. A jegyzetek alapos szakirodalmi hivatkozásokat tartalmaznak, gyakran többféle értelmezést is kapunk, illetve Fazekas azt is jelzi, ha kritikusként nem ért velük egyet, akár a szakmai lektorával is vitatkozva. Kitér többek között a szerző és a lírai én kapcsolatának izgalmas kérdésére, a beszélő és a címzettek titokzatos és szövevényes viszonyaira, valamint a fordítás nehézségeire is, amelyeket már sokan tárgyaltak, köztük Szabó Lőrinc is. Ezért nézzünk inkább végül egy konkrét példát, még ha röviden is.

Miről szólnak a szonettek? „Mit jelent ez a szonett?” – kérdezi William Stonertől a professzora John Williams *Stoner* című regényében a 73. szonett felolvasása után. A regényre Fazekas is hivatkozik a szonett jegyzetében, érdekességként megemlítve, hogy ebben a világszerte nagy könyvsikerben „ez a vers fontos szerepet játszik.” Nos, Stoner, az amerikai egyetemista nem tudja a választ, egy szót sem tud kinyögni az órán, de ennek hatására döntő lépésre szánja el magát, és agrárszakos tanulmányait félbehagyva humán szakra vált, majd maga is irodalmár lesz. A jelenet tehát a költészet hatalmát, különösen Shakespeare hatását mutatja be, szervesen illeszkedve egy modern regénybe: bizonyára nem véletlen már a főhős neve sem (W. S.). A mai magyar egyetemisták többnyire tudnak válaszolni, ha angol irodalom órán tesszük fel a kérdést. Röviden a szerelemről, vagy inkább a szeretetről van szó? Angolul könnyebb helyzetben vagyunk, hiszen idézhetjük a vers zárlatát, ahol kétszer is szerepel a „love” szó, amely mindkettőt jelentheti.

Ignotus szerint ez Shakespeare legszebb szonettje, bár Fazekas nem tárgyalja olyan részletesen, mint jó néhány másikat, de a fordítása itt is pontos, és a jegyzetei is hasznosak. Egy rövid, de találó értelmezést nyújt, mielőtt Williamsra, majd Ovidiusra utal – a magyar vonatkozásokra ezúttal nem, de azok is érdekesek. Ignotus a Nyugat egy 1926-os tanulmányában elemzi ezt a szonettet, közölve az angol szöveget, több német és magyar fordítását, köztük a sajátját, két változatban is, végül Szabó Lőrinc fordítását, amely akkor újnak számított, később azonban ő is átírta. Ma már Szabó újabb változata számít a klasszikus magyar fordításnak, és Fazekasé az újnak. Gy. Horváth László 2015-os regényfordításában, amelyre Fazekas szerkesztője egy további lábjegyzetben hivatkozik (pontosabban annak a 2020-as kiadására, megjegyezve azt is, hogy egy 1965-ös regényről van szó), tehát Szabó Lőrinc következő sorait olvashatjuk: „Ezt látva csak erősödik a szerelmed,/ Hogy szeresd azt, aki maholnap elmegy.”

Fazekas fordításában viszont: „Lásd, és szerelmed új erőre kap:/ Hogy jól szeresd, kitől el kell szakadj.” Jegyzetben megadja az utolsó sor prózai fordítását is: „Hogy jól szeresd azt, mielőtt elszakadsz tőle.” Végül hozzáteszi: „Az utalás vonatkozhat a beszélőre, a címzettre, de akár a versre is, amelyet olvassunk, s amely számos más szonett szerint a szépség megőrzésére szolgál: az első két jelentés a dominánsabb.” Ezzel is egyetérthetünk, és megállapíthatjuk, hogy Fazekas fordítása pontosabb, mint Szabóé, ugyanakkor legalább annyira költői, a diákok szerint is szép. Miért is fontos ez? Nos, a regényben nyilvánvaló, hogy Stoner szeret: megszereti a verset, az irodalmat, majd a tanári pályát, az idősebb professzorát és több más személyt is a regényben, akik közül szintén többen is szeretik őt, mielőtt végül ő is meghal – amit egyébként már a regény elején is tudunk, így nem árulok el titkot. A kérdés azonban az, hogy jól szeret-e Stoner, illetve jól szeretik-e őt a többiek?

A szerelem, a szeretet, illetve a barátság a szonettek fő témái, amelyeket Fazekas is tárgyal. Kérdés, hogy szeretünk-e, hogy hogyan szeretünk, de az is, hogy jól szeretünk-e? Ez természetesen nemcsak ránk, az olvasókra és értelmezőkre vonatkozik, hanem a szonett beszélőjére és címzettjeire is, illetve akár a szerzőre is vonatkozhat, ha nagyon erőltetjük ezt a kérdést. Ez pedig nemcsak a szonettek, hanem a fordításukra is érvényes. Fazekas kötete tehát igen jelentős művészi alkotás és kutatói munka, amelyet érdemes végigolvasni, de akár rövid részleteiben is igen hasznos lehet mindenkinek, akit komolyabban érdekel Shakespeare. Több Shakespeare, illetve a Shakespeare-hoz való nagyobb hűség nem feltétlen jelent kevesebb költőiséget, talán nem véletlenül.